

Лекція №1. Сім'я як соціальний інститут виховання дитини

План

1. Поняття сім'ї
2. Функції сім'ї.
3. Класифікація сімей
4. Батьківство і його основні характеристики

Існує безліч дефініцій поняття «сім'я». Усі вони відбивають той стан у теорії соціальної та соціально-педагогічної роботи, коли предметом її вивчення стає сім'я як соціальний інститут, мала група й система взаємовідносин. Розглянемо деякі відомі визначення поняття «сім'я».

- Сім'я – це «соціальний інститут, тобто стійка форма взаємовідносин між людьми, у межах якої здійснюється основна частина повсякденного життя людей: сексуальні стосунки, дітонародження й первинна соціалізація дітей, значна частина побутового догляду, освітнього й медичного обслуговування, особливо у ставленні до дітей та осіб похилого віку» [11, с. 67].
- Сім'я – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей (власних або прийомних), та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [8].

Сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Отже, сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація. Як виховний інститут нуклеарна сім'я складається з трьох основних підсистем: чоловік – жінка; батьки – діти; дитина – дитина. Ці системи дещо автономні одна від одної, проте взаємозалежні у

повсякденному житті. Сім'я виступає насамперед провідним важливим чинником в соціалізації особистості на мікрорівні. Її основні соціалізуючі функції полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда, формуванні статевої ідентифікації дитини, її розумового розвитку, а також розвитку здібностей і потенційних можливостей, забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами. Деякі фахівці роблять спроби дати визначення сім'ї на основі системного підходу з урахуванням того, що вона несе в собі одночасно ознаки і соціального інституту, і малої групи, і системи стосунків.

До найбільш значущого для соціального педагога та соціального працівника можна віднести визначення сім'ї, подане І. Трубавіною:

«Сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Усе це дозволяє говорити про такі її ознаки, як шлюбні, міжпоколінні, кровні, встановленні зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї), прав сім'ї в суспільстві й прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальності перед суспільством за своїх членів [13, с. 4].

Розуміння сутності поняття «сім'я», знання її функцій дозволяє визначити основні особливості соціально-педагогічної роботи з сім'єю, яка є одним із двох провідних напрямів, що сприяють стабілізації сімейного способу життя. Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства.

Функції сім'ї. В процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту, а саме: господарсько-економічну, репродуктивну, комунікативну, виховну, рекреативну, психотерапевтичну [7, с. 22]. Розглянемо кожну функцію сім'ї та визначимо, як сучасна сім'я справляється з її виконанням.

Матеріально-економічна функція. Сім'я повинна брати участь у суспільному виробництві, здобувати професію, заробляти собі на життя (формувати власний бюджет), на відновлення втрачених на виробництві сил. Чи може сучасна сім'я ефективно виконувати цю функцію? Як свідчать дані соціологічних досліджень, переважна більшість сімей має життєвий рівень нижче прожиткового мінімуму; більше 50% цих сімей перебувають за межею бідності, а прибуток молодій сім'ї у двічі нижчий за необхідні потреби. Крім того, чимало молодих людей не зайнято або не повністю зайнято у системі суспільного виробництва внаслідок його кризового стану, скорочень; мають нестабільний заробіток. Тому, щоб утримувати сім'ю, люди змушені займатися так званою комерційною діяльністю. Особливо важко сім'ям, які виховують малих дітей, неповним, багатодітним сім'ям. Ці явища стають причиною зубожіння сімей, що позначається на здоров'ї членів сім'ї, їх інтелектуальному розвитку, а в майбутньому – на розвитку суспільства, генофонді країни.

Житлово-побутова функція – це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього господарства, організація домашнього побуту. Ця функція тісно пов'язана з попередньою. За даними соціологічних досліджень лише 5-7% молодих сімей, що беруть шлюб, забезпеченні власним житлом. Через 5 років спільного проживання власне житло мають 23% молодих сімей, інші або проживають з батьками, або наймають (48,5%) окрему квартиру чи кімнату в гуртожитках (особливо це стосується студентської сім'ї). Молоді сім'ї навіть не мають чітких перспектив щодо одержання житла. Усі ці негаразди негативно позначаються на організації домашнього побуту і загалом – на мікрокліматі сім'ї. Отже, в активний період

життя, сприятливий для здобуття професії, вдосконалення професійних якостей, народження та виховання дітей, молода сім'я не має належних економічних та побутових умов для свого становлення, нормального розвитку та виховання здорового покоління.

Репродуктивна (демографічна) функція – полягає у відтворенні життя, продовженні людського роду, тобто в народженні дітей. Мається на увазі відтворення не тільки кількісне, а й якісне (народження фізично і психічно здорового покоління, без біологічних і психічних аномалій). Як відомо, для відтворення населення та його природного приросту кожна сім'я повинна мати двох або трьох дітей. Статистичні дані свідчать про те, що особливістю сучасної сім'ї є її малодітність (більшість сімей, десь біля 52%, має одну дитину), бездітність, відкладення народження дітей на невизначений період. Тобто, населення України має тенденцію до старіння та вимирання. Цей процес торкнувся й сільської місцевості, де раніше в сім'ях налічувалося двоє-троє, а то й більше дітей. Нині більшість сільських сімей також має лише одну дитину.

Комунікативна функція – передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрісімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- і макросередовища, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо). *Психологічний клімат сім'ї* – це стійкий емоційний настрій, результат особливостей і якості взаємостосунків членів сім'ї. Психологічний клімат сім'ї може змінюватись і залежати від самих членів сім'ї. Він може бути сприятливим, несприятливим (конфлікти, сварки, знервованість), суперечливим (чи то повна злагода, чи то сварки). Характерні ознаки **сприятливого сімейного мікроклімату**: згуртованість членів сім'ї, доброзичливість почуття захищеності, терпимість, взаємна повага, взаємодопомога, чуйність, співчуття, прагнення допомагати один одному, співпереживання, відповідальність за сім'ю та кожного її члена. Велике значення для психологічного клімату сім'ї має внутрісімейне спілкування.

Сімейний мікроклімат, на який впливають стійкий позитивний емоційний настрій, взаєморозуміння, доброзичливість, позначається на настрої членів сім'ї, загальному стилі їхнього життя. У такій сім'ї наявне бажання разом проводити вільний час, вихідні дні, відпустку. Вона відкрита як для внутрісімейного (між подружжям, подружжям і дітьми, подружжям і батьками), так і для позасімейного (з друзями, сусідами, знайомими) спілкування, створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень. Знервованість, відсутність побутових вигод, постійна роздратованість, грубість, сварки, чвари, піклування лише про власний комфорт, відсутність милосердя у членів сім'ї призводять до негативного емоційно-психологічного мікроклімату. Такі життєві умови подружжя, а також дітей зумовлюють депресивні стани, емоційне перенапруження, дефіцит позитивних емоцій, стресові ситуації. До останніх можуть призводити невміння раціонально вирішувати матеріально-економічні та житлово-побутові проблеми, сексуальна дисгармонія, конфліктність, що прогресує на основі алкоголізму, аморальної поведінки, наявності у членів сім'ї таких якостей особистості, як ревності, надмірна образливість, егоїзм, небажання поступатись власними інтересами, зручностями заради ближнього. Останнім часом у сім'ях, особливо молодих, спостерігається багато розлучень. В умовах соціально-психологічного стресу молодь по суті не підготовлена ні морально, ні матеріально до створення сім'ї, не бажає мати дітей. За статистичними даними, 40% шлюбів, зареєстрованих на території України, розпадаються. Найчастіше причиною розлучень стає відсутність взаєморозуміння з партнером, а у кожному п'ятому випадку шлюб розпадається через проблеми із алкоголем у чоловіків [5]. Крім того, стали поширеними деформовані шлюбно-сімейні процеси: молодь не хоче офіційно реєструвати шлюб, народжувати дітей, відкладаючи це до кращих часів. Усі ці явища призводять до зростання кількості позашлюбних дітей серед дуже молодих матерів, в тому числі у неповнолітніх матерів.

Збільшується кількість неповних сімей, діти у таких сім'ях не мають належного матеріального забезпечення. Крім того, виховання дитини одним з батьків,

переважно матір'ю, часто негативно відбивається на формуванні особистості як хлопчика, так і дівчинки. У благополучній сім'ї всі проблеми, як правило, мають раціональні способи розв'язання, не зачіпаючи інтереси будь-кого з її членів: кожний має свої свободи, можливості задовольняти власні потреби. Дезорганізація шлюбно-сімейних відносин призводить до зниження соціальної активності людини, позначається на її працездатності, погіршує стан психічного та фізичного здоров'я, негативно впливає на процес сімейного виховання, збільшує кількість дитячих захворювань, сприяє появі важковиховуваності, формуванню ранньої девіантної поведінки, невротичних, психологічних розладів, збільшенню суїцидних вчинків. Розпаданню шлюбів сприяють не тільки складні матеріально-економічні та житлово-побутові умови сім'ї, а медично-соціальна, соціально-психологічна і психолого-педагогічна невідповідність молоді до сімейного життя, невміння раціонально розв'язати сімейні проблеми і запобігати конфліктним ситуаціям, відсутність правових, юридичних, медичних, економічних, сексологічних, наркологічних і психолого-педагогічних знань, необхідних для молодого подружжя.

Виховна функція – полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду. Адекватне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя, поведінки, що сприяє розвитку фізичної досконалості дітей, зміцненню їхнього психічного здоров'я, виробленню навичок санітарно-гігієнічної культури. Ця функція – одна з найважливіших. Її мета – передача підростаючим поколінням у процесі входження в систему суспільних відносин соціального досвіду, знань, орієнтацій, норм і ролей, умінь і навичок, необхідних для моральної життєдіяльності. Успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу залежить від її матеріальних і побутових умов, чисельності та структури сім'ї, взаємостосунків, які складаються між всіма членами родини, особистого прикладу батьків, їх педагогічної культури, специфіки самого

процесу сімейного виховання. Соціальна ситуація, у якій перебуває сучасна сім'я, призводить до того, що, виховуючи дітей, батьки стикаються з цілим рядом проблем. Зважаючи на те, що суспільством ставиться завдання посилити сімейне виховання, заклади освіти та соціальні служби мають допомагати сім'ї у створенні сприятливих психологопедагогічних та емоційно-моральних умов для повноцінного виховання дітей, розвитку їхніх пізнавальних інтересів, фізичного удосконалення, нормального спілкування з батьками та іншими членами сім'ї; у набутті батьками умінь, необхідних для вирішення складних проблем сімейного виховання. Вимога сучасного суспільства поліпшити якість сімейного виховання та підвищити відповідальність батьків за виховання дітей часто стикається з проблемою матеріальної незабезпеченості сім'ї, зосередженості батьків на пошуках коштів для того, щоб, насамперед, забезпечити їх нормальним харчуванням, одягом, тобто задовольнити фізичні потреби дитини. Внаслідок цього духовний розвиток дитини залишається часто поза увагою батьків, на нього не вистачає вже ні сил, ні часу. Тому постає завдання про підготовку батьків до якісного виконання батьківських обов'язків.

Рекреативна функція – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Рекреативна діяльність сім'ї здійснюється в будні й вихідні дні, а також під час відпустки. Вона виконує роль збереження сім'ї як цілісної одиниці, зміцнює сім'ю, закріплює кращі традиції, має велике значення у вихованні дітей, емоційному єднанні подружжя. Крім того, ця функція має значення для розвитку інтересів і потреб особистості, виконує культурну роль, формуючи, розвиваючи та виховуючи культурні, моральні і духовні цінності та норми. У стабільній сім'ї ця функція постійно трансформується й розвивається. У дезорганізованих сім'ях ця функція по суті руйнується або виконується частково. Це спостерігається і в повсякденному житті, коли члени сім'ї повертаються додому з роботи. У цей період вільний час сім'ї призначений для відновлення фізичних, моральних та емоційних сил, витрачених протягом трудового дня. Крім відновлення витрачених сил, людина мусить подбати про свій духовний та інтелектуальний розвиток. І дуже важливо, щоб це

стосувалося кожного з членів подружжя і дітей. Під час відпустки майже весь час можна присвятити дозвіллю, що може найбільше сприяти розвитку особистості. Проблема реалізації рекреативної функції сучасної сім'ї полягає в тому, що зараз обмежені умови для раціонального проведення вільного часу. Адже фінансові проблеми, про що ми вже згадували, не дають можливості відвідувати кіно, театри, концерти, виставки, музеї, кафе і ресторани, реалізовувати свої потреби у відпочинку, оздоровлювати сім'ю в санаторії, будинках відпочинку, на морі, відправляти дітей у літній табір, мандрувати. Найреальніший спосіб відпочинку – поїхати до батьків у село, родичів або знайомих. Отже, сім'я має дуже обмежені можливості для духовного розвитку своїх членів. Незадовільні житлові умови більшості сучасних сімей і вимушеність проводити своє дозвілля здебільшого вдома можуть призводити до роздратованості, негативного стереотипу поведінки в сім'ї. Отже, ми розглянули основні форми життєдіяльності сім'ї – її функції. Як бачимо, всі функції між собою тісно пов'язані. Неможливість виконання сім'єю однієї функції веде за собою прорахунки у виконанні іншої функції.

Класифікація сімей

Кожна сім'я відрізняється одна від одної такими основними параметрами:

- соціально-культурний – освітній рівень подружжя, їх участь у житті суспільства;
- соціально-економічний – майнові характеристики сім'ї, зайнятість подружжя у сфері суспільного виробництва;
 - техніко-гігієнічний – умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя;
- демографічний – кількість членів сім'ї [8].

Дотепер у вітчизняній науці не існує усталеної класифікації сім'ї, побудованої на певних критеріях та ознаках. Розглянемо систематизовану типологію сімей. Таблиця 1.1 Класифікація сімей

Класифікаційна ознака	Види сімей
-----------------------	------------

За складом

Нуклеарна сім'я (з двох поколінь – батьків та дітей)

Складна сім'я (сім'я з кількох поколінь)

Неповна сім'я (з одним з батьків та дітьми).

Серед них вирізняють такі категорії сімей: сім'ї, де помер чи загинув один з батьків (діти-напівсироти); сім'ї, де батьки офіційно розлучені; сім'ї, де батьки офіційно не розлучені, але не проживають разом). Материнська сім'я (жінка, яка не була в шлюбі (одинокa мати), та дитина або діти)

Заміщена, або вторинношлюбна сім'я. Серед них також можна вирізнити такі категорії сімей: заміщена сім'я з появою тільки дорослого члена сім'ї; заміщена сім'я із появою дорослого разом із своїми дітьми – «зведені» брати і сестри; заміщена сім'я, в якій народилась спільна дитина і є діти від першого шлюбу.

За кількістю дітей

Бездітна сім'я

Однодітна сім'я

Малодітна сім'я (з двома дітьми)

Багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, - до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років (Абзац одинадцятий статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» в редакції Закону № 3525VI від 16.06.2011р. Друге речення абзацу одинадцятого статті 1 набирає чинності з 1 січня 2012 р.).

За наявністю нерідних дітей

Опікунська сім'я. Серед них вирізняють: - сім'ї з опікою/піклуванням над дитиною сиротою – дитина, в якій померли чи загинули батьки; - сім'ї з опікою/піклуванням над дітьми, позбавленими батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських

прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти.

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання і спільне проживання (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»).

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст.1 Закону України «Про охорону дитинства»).

За сімейним стажем

Молода сім'я

Сім'я середнього шлюбного віку

Зріла сім'я

За типом главенства в сім'ї

Демократична (партнерська) сім'я Авторитарна (домінаторна) сім'я

За національним (етнічним) складом

Однонаціональна сім'я

Міжнаціональна сім'я

Сім'я з громадян різних держав

Сім'я з осіб різного віросповідання

За місцем проживання

Міська сім'я

Сільська сім'я

Віддалена сім'я

За рівнем матеріального достатку

Сім'я з середнім матеріальним достатком

Малозабезпечена сім'я

Сім'я, що перебуває за межею бідності

Заможна сім'я

Елітарна сім'я

За професійною діяльністю подружжя

Робітнича сім'я

Фермерська сім'я

За соціальним складом

Соціально гомогенні (однорідні) сім'ї

Соціально гетерогенні (неоднорідні) сім'ї

За особливими умовами сімейного життя

Студентська сім'я

Сім'ї трудових мігрантів (так звані дистанційні сім'ї) – сім'ї, де обоє батьків (у випадку неповної сім'ї – батько чи мати) виїхали за межі України для працевлаштування і відсутні більше 6-ти місяців.

Сім'я у громадянському шлюбі або позашлюбна сім'я (батьки проживають разом, але офіційно їх шлюб не зареєстрований).

Сім'ї біженців

Сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах¹. До них належать:

Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України,

- сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей (дитина-інвалід – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим

захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»), вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛінфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками в сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований в державній службі зайнятості як такий, що потребує працевлаштування; - сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; - неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка; - сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні. За віком батьків Батьки віком до 30 років Батьки середнього віку (від 30 до 50 років) Батьки похилого віку (після 50 років) За моральнокультурним рівнем батьків Сім'ї, в яких батьки мають морально-культурний рівень: - високий - середній - низький За станом здоров'я батьків чи дітей Сім'ї, де члени сім'ї: - не мають проблем із здоров'ям; - частохворіючі; - мають хронічні захворювання різного характеру; - мають інвалідність; - мають статус постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС.

За якістю сімейних взаємин та особливостями впливу сімейного благополуччя на становлення дитини як особистості

Благополучні сім'ї

Превентивні сім'ї (сім'ї, у яких проблеми мають незначний прояв і знаходяться на початковій стадії розвитку неблагополуччя)

Сім'ї «групи ризику» (зовні благополучні; конфліктні; кризові)

Неблагополучні сім'ї (сім'ї зі стійкими конфліктами у взаємостосунках між подружжям, батьками і дітьми; сім'ї з алко- чи наркозалежними членами; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї з насильством щодо членів родини; сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені; сім'ї, де є серйозні помилки і

прорахунки у вихованні дітей) (сім'ї, що утратили всяку життєву перспективу, інертні стосовно своєї долі і долі власних дітей).

За соціальною спрямованістю сім'ї

Суспільно-спрямована сім'я

Асоціальна сім'я (безвідповідальне батьківство; насильство в сім'ї, алкоголізм, наркоманія тощо)

Варто враховувати, що кожен з вищезазначених типів сімей може включати в себе ознаки й інших типів сімей (взаємопроникнення ознак). Особливості соціалізації дитини в сім'ї обумовлені, передусім, особливостями батьківства. Це соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства [3].

Батьківство – процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними стосовно дитини) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [14]. Основними характеристиками батьківства є:

1. **Ціннісні орієнтації подружжя.** Ціннісні орієнтації об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективу для її розвитку. Батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але й як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе. Дослідники, які вивчають сім'ю, виокремлюють поняття «схожість сімейних цінностей», під яким розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів тощо. Цінності сім'ї є важливим фактором для сімейної системи – як на рівні взаємодії подружньої пари, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми.
2. **Батьківські установки та сподівання.** Батьківські установки – погляд на свою роль батька або матері, який поєднує, в тому числі, і репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах. Батьківські сподівання передбачають право очікувати від інших визнання їхньої соціальної ролі батьків, відповідної поведінки

оточуючих, узгодженої з роллю, а також поводитись відповідно до очікувань оточуючих.

3. **Батьківські почуття.** Батьківські почуття емоційно забарвлюють батьківське ставлення. Вони складаються з групи почуттів, яка відрізняється від інших емоційних зв'язків. Їхня специфіка полягає в тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримання життя дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя дитини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я. Батьківська любов не є вродженим почуттям людини. Вона формується упродовж її життя. Щоб дитина могла нормально розвиватися, вона має відчувати безумовну любов батьків та інших членів родини.
4. **Батьківська позиція.** Батьківська позиція – психологічна і виховна спрямованість матері та батька, заснована на свідомій чи неусвідомлюваній оцінці дитини, що отримує своє вираження в певних способах і нормах взаємодії з нею. Батьківська позиція має такі ознаки: адекватність (найбільш близька до об'єктивної оцінки психологічних та характерологічних особливостей дитини, побудова виховного впливу на основі такої оцінки); гнучкість (здатність змінювати методи та форми спілкування і впливу на дитину відповідно її віковим особливостям, конкретним ситуаціям); перспективність (спрямованість виховних зусиль на майбутнє відповідно до вимог, які поставить перед дитиною подальше життя).
5. **Батьківська відповідальність.** Справжнє батьківство неможливе без такого компонента, як відповідальність. Вона має дуальну природу і поєднує як відповідальність перед соціумом, так і відповідальність перед собою за життя та виховання дітей.
6. **Стиль сімейного виховання.** Досить поширеною є класифікація стилів виховання Є.Г.Ейдемільера, в якій виокремлені такі стилі:

- гіпопротекція (недостатній догляд за дитиною, контроль за її поведінкою, брак чи відсутність турботи про фізичний і духовний розвиток дитини, відсутність інтересу до справ дитини);
- домінуюча гіперпротекція (завищена увага і турбота про дитину, яка проявляється в надмірній опіці та постійному контролі, великій кількості заборон та обмежень);
- потураюча гіперпротекція (центрація батьків на дитині як «кумирі сім'ї», оберігання дитини від усіляких труднощів, надмірне обожнювання дитини, потурання всім її бажанням, захоплення мінімальними успіхами);
- емоційне відчуження (дитина є тягарем для батьків, вони часто виявляють незадоволення з приводу її існування, ігнорують потреби дитини. Причиною цього може бути те, що дитина була небажаною, або не справдилися очікування батьків щодо народження дитини певної статі);
- підвищена моральна відповідальність (від дитини вимагають таких проявів почуття обов'язку, які не відповідають її віку, покладають на дитину відповідальність за життя і благополуччя близьких (здебільшого, молодших дітей чи старих людей), що не відповідає її реальним можливостям; очікують від дитини великих досягнень в житті і вона боїться не справдити ці сподівання рідних) [15].

Не менш важким для дитини є непослідовний, змішаний стиль виховання, неузгодженість і суперечливість вимог батьків до дитини. Це позбавляє дитину відчуття стабільності оточуючого світу, породжує в неї підвищену тривожність. Для позитивної соціалізації дитини в сім'ї необхідне дотримання таких основних умов:

- ставлення до дитини як до рівної;
- повага до дитини – визнання її особистості;
- згода з дитиною, а не примушення підкорятися волі батьків;
- оптимістична віра в можливості дитини, в її найкращі якості;
- справедливість та міра в заохоченнях і покараннях;

- створення відповідного поля можливостей для розвитку дитини;
- допомога дитині в задоволенні її потреб в пізнанні, самовираженні;
- визнання права дитини на власний вибір;
- створення доброзичливої атмосфери в сім'ї.

Отже, сім'я – головне середовище для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку особистості. Найважливішими особливостями життєдіяльності сім'ї є добре налагоджений побут, стійкі міжособистісні стосунки та сприятлива морально-психологічна атмосфера.

Питання і завдання для самостійної роботи

1. Обґрунтуйте роль сім'ї у соціальному вихованні особистості.
2. На основі яких провідних ознак визначаються типи сімей?
3. Проаналізуйте зміст основних функцій сім'ї та особливості їх реалізації сучасними сім'ями.
4. Визначте сутність поняття «батьківство». Які його основні характеристики?
5. Охарактеризуйте особливості соціалізації дитини в різних типах сімей.
6. Визначте основні умови, необхідні для позитивної соціалізації дитини в сім'ї.